

TEISINĖS VALSTYBĖS IR TEISINĖS SĄMONĖS FORMAVIMASIS

Doc. dr. Viačeslav Nikolajevič Karpunov

Lugansko vidaus reikalų institutas, K. Markso g. 4, gyvenvietė Jubilejnųj, 348902 Luganskas, Ukraina
Tel./faks. 810 380 642 553 200

Pateikta 2000 m. rugsėjo 21 d.

Parengta spausdinti 2000 m. gruodžio 15 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas doc. dr. A. Vaišvila ir šio fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas doc. dr. S. Katuoka

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariamos kai kurios teisinės bei organizacinės problemos, susijusios su Ukrainos pastangomis kurti socialinę teisinę valstybę. Viena iš jų – ilgalaikė etatizmo tradicija, propagavusi ir palaikiusi valstybės primatą asmenybei. Valstybės gyvenimo deetatizacija siejama su visuomenės išlaisvinimu iš valstybės vykdomos smulkmeniškios socialinio gyvenimo reglamentacijos, su valstybės palenkimu tarnauti žmogaus teisėms. Tam veiksminga priemonė – savivaldos plėtojimas visose socialinio gyvenimo srityse, nes savivalda – tarpininkė tarp žmonių ir valstybės įgyvendinant žmogaus teises. Žmogaus teisės laikomos pagrindiniu kriterijumi nustatant Ukrainos valstybinio gyvenimo permainų pažangą ir kokybę. Kritikuojama nuostata, kai tarptautinėje sutartyje pripažintos normos, turinčios ginti žmogaus teises, Ukrainoje veikia tik tuo atveju, jei jas patvirtina Ukrainos įstatymų leidėjas. Ukrainos Konstitucija, nors ir laikoma tiesiogiai galiojančiu teisės aktu, faktiškai neveikia, kol neišleistas atitinkamas įstatymas, o įstatymas neveikia be atitinkamos instrukcijos. Svarbia kliūtimi kuriant teisinę valstybę pripažįstama ir piliečių bei pareigūnų teisinė sąmonė, kurioje vyrauja teisinis neraštingumas, teisinis nihilizmas, susijęs su teisiniu idealizmu. Teisinės valstybės kūrimas – kompleksinė problema, kurią sprendžiant Ukrainai tenka įveikti ekonominę krizę, socialinę įtampą, tradicinių idealų griūtį, nusikaltamumo augimą, teisinį nihilizmą bei abstrakciją, viską apimančią buvusios teisės kritiką.

Raktažodžiai: teisinė valstybė, teisės viršenybė, asmens primatas valstybei, teisinis nihilizmas, savivalda, teisinė sąmonė.

Šių dienų sąlygomis, kai ant suirusios Tarybų Sąjungos griuvėsių kuriasi nacionalinės, suverenios valstybės, aktyviai svarstomas klausimas, kaip įveikti tuos sunkumus, kurie iškylo ukrainiečių tautai kuriant savo valstybę teisinio valstybingumo pagrindais. Problemos aktualumas pirmiausiai susijęs su būtinybe įveikti žmonių sąmonės stereotipus, suformuotus tarybinės jurisprudencijos, ilgai propagavusios valstybės viršenybę individui ir apskritai laikiusios teisinės valstybės idėją nepriimtina. Tik pradėjus pertvarką buvo bandyta bent kiek atsakyti šio dogmatizmo; be to, šiandien ryškėja ir kitas kraštutinumas – bandymas neapgrįstai apibūdinti buvusią tarybinę valstybę kaip teisinę.

Manant, kad teisinės valstybės principai yra svarbiausia visuomenės išlaisvinimo iš totalitarizmo palikimo sąlyga, reikia apmąstyti dešimtmečiais eksploatuotus vaidinius apie valstybės viršenybę teisei, apie valdininkų aparatą, kaip neva vienintelius teisės kūrėjus. Te-

bemanoma, kad valstybė suteikia asmeniui teises ir laisves, kad tai yra dėsningas valstybės ir tautos santykių išreiškimas. Tebeegzistuoja paternalistinė psichologija, žeminanti tautos orumą, deformuojanti jos teisinę sąmonę ir teigianti valstybės viršenybę asmeniui.

Todėl teisinės valstybės idėja yra ne tik pagrindas sukurti veiksmingesnes žmogaus teisių apsaugos praktines priemones, bet ir svarbus veiksnys šia linkme perorientuojant žmonių teisinę sąmonę, pabrėžiant tos sąmonės padidėjusį vaidmenį siekiant modernizuoti valstybę. Teisinės valstybės kūrimas kartu suponuoja būtinybę deatratizuoti socialinį gyvenimą, išlaisvinti jį iš valstybės vykdomos smulkmeniškos teisinės reglamentacijos. Valstybė turi būti pavaldi visuomenei ir reikšti jos interesus. Siūlomi įvairūs šios problemos sprendimo variantai, bet pats racionaliausias – savivaldos plėtotė visose visuomeninio gyvenimo srityse. Tai, manau, vienas pagrindinių uždavinių, vienodai svarbus tiek Ukrainai, tiek ir Lietuvai, nes būtent savivalda yra tas fundamentalusis civilizuotos, demokratinės visuomenės pagrindas, padedantis greičiausiai įveikti neigiamus praeities padarinius.

Europos chartijoje teigiama, kad vietos savivalda – tai tarpininkas tarp žmonių ir valstybės, jos tikslas – įgyvendinti ir praturtinti žmogaus teises [1]. O tai galutinis visų pertvarkų tikslas ir pagrindinis vykdomų reformų veiksmingumo kriterijus.

Ukrainos piliečių teisių ir laisvių apsaugos poreikiai reikalauja atitinkamai tobulinti ir šalies Konstituciją, siekiant plėsti žmogaus teises ir laisves. Tam būtina kurti ne tik teises, bet ir materialines bei dvasines garantijas. Kita vertus, Ukrainos pagrindinio įstatymo galimybės dažnai pervertinamos, manant, kad pats tokio įstatymo priėmimas išves Ukrainą į šiuolaikinių demokratiškesnių valstybių gretas. Galima teigti, kad nūdienos Ukrainoje žmogaus teisių apsaugos padėtis yra kritinė. 1997 m. Ukrainos nacionalinės akademijos sociologijos instituto atlikta gyventojų apklausa parodė, kad 62,4 proc. respondentų netenkina dabartinė žmogaus teisių apsaugos būklė (1995 m. panašią nuomonę buvo išsakę 53,2 proc. apklaustųjų). Be to, 70,3 proc. respondentų netiki, kad padėtis šioje srityje gerės [2, p. 59, 79].

Šiuo metu Ukrainoje egzistuojanti politinė sistema ne tik neužtikrina daugelio pagrindinių žmogaus teisių, bet ir jas riboja. Yra prieštaravimų tarp tokių teisių pripažinimo ir faktinio jų ignoravimo. Tai lėmė dešimtmečiais susiklosčiusio neigiamo požiūrio į žmogaus teises tradicija: Ukrainos valstybė faktiškai nepripažįsta žmogaus teisių neatimamumo ir besąlygiškumo. Šią tradiciją palaiko ir įstatymai bei poįstatyminiai aktai. Pagal Konstitucijos 9 straipsnį, tarptautine sutartimi nustatyta norma pradeda veikti, tik kai ją patvirtina Ukrainos įstatymai. Tarptautinės normos virtimas nacionalinės teisės norma dažnai reguliuojamas ne bendra teisės filosofija, kaip priimta visame civilizuotame pasaulyje, o politinio elito interesais. Nors Ukrainos Konstitucija ir yra tiesiogiai veikiantis įstatymas, bet ji praktiškai neveikia, kol nėra išleistas atitinkamas įstatymas. Be to, ir pats įstatymas iš tikrųjų pradeda veikti, tik kai pasirodo jo taikymo išaiškinimai, komentarai ir instrukcijos. O kartais ir to pasirodo per mažai – įstatymas taikomas tik gavus atitinkamą politinės valdžios nurodymą. Todėl įstatymas, turintis aukščiausią juridinę galią, faktiškai pakeičiamas poįstatyminiais, žinybiniais aktais. Šitaip įstatymas, kuris teisinėje valstybėje pašauktas viešpatauti, netenka savo dorovinio pagrindo. Visa tai, žinoma, būtų galima aiškinti valdininkų siekimu išsaugoti savo nekontroliuojamų veiksmų galimybę, privilegijas. Bet tikrosios priežastys, be abejo, gilesnės ir rimtesnės. Pirmiausia tai ryški objektyvių ir subjektyvių sąlygų teisei valstybei kurti stoka. Iš jų pirmiausia išskirtinas – atitinkamos teisinės sąmonės, be kurios sunku tikėtis, kad asmuo veiks teisėtai, nebuvimas. Ypač plačiai paplitęs teisinis neraštingumas ir teisinis nihilizmas, glaudžiai susipynęs su teisiniu idealizmu. Teisinis nihilizmas yra apėmęs visus visuomenės sluoksnius.

Viena pagrindinių viso to priežasčių, be abejo, – kritinė Ukrainos visuomenės būseną. Ekonominiai sunkumai, socialinė įtampa, tradicinių idealų griūtis, sudėtinga kriminogeninė padėtis ne tik skatina neigiamą žmonių požiūrį į galiojančią teisę, bet ir nuolat jį atgaivina. Šį nihilizmą savotiškai skatina ir patys teisininkai, politikai, per visuomenės informavimo priemones dažnai smerkiantys visą buvusią tarybinę teisę, ir šis jų negatyvizmas žmonių dažnai priimamas kaip nepagarba teisei apskritai, nes teisė pateikiama kaip draudimų, asmenybės galimybių ribojimo priemonė.

Remiantis tuo, kas pasakyta, itin aktualia tampa teisės stabilizavimo Ukrainoje problema. Ji negali būti sėkmingai sprendžiama neskatinant pozityvių permainų šalies ekonominėje, socialinėje, politinėje ir ypač teisinės sąmonės modernizavimo teisinio valstybingumo idėjomis srityse, nes teisinė sąmonė apibūdina žmogų kaip tiesioginį teisinės valstybės kūrėją, kurio dvasinė kokybė lemia jo kūrinių kokybę.

Išvados

1. Straipsnyje aptariamos socialinės teisinės valstybės kūrimo Ukrainoje problemos. Viena iš jų – išlikusi ilgalaikė teisinio etatizmo, propagavusio valstybės viršenybę asmeniui, tradicija.
2. Valstybinio gyvenimo deetatizacija siejama su būtinybe plėtoti visuomeninio gyvenimo savivaldą, su atsisakymu smulkmenišką socialinių santykių reglamentacijos pozityviosios teisės priemonėmis, su valstybės palenkimu žmogaus teisių tarnybai. Žmogaus teisių sauga apibrėžiama kaip pagrindinis valstybės organizavimo kokybės ir jo pažangos matas.
3. Vertinant žmogaus teisių ginties teisinį mechanizmą, kritikuojama iš netolimos praeities atėjusi tradicija įstatymų taikymą grįsti poįstatyminiais aktais: priimtas įstatymas neveikia, kol nepriimamos atitinkamos žinybinės instrukcijos, nepaskelbiami išaiškinimai bei komentarai.
4. Sunkumai kuriant Ukrainos valstybę teisinio valstybingumo pagrindais, siejami su ekonomine, socialine visuomenės krize, tradicinių idealų griūtimi, su nepalankia tokios valstybės kūrybai teisine sąmone, kurioje vyrauja teisinis neraštingumas ir teisinis nihilizmas.

□ □ □

LITERATŪRA

1. **Андресюк Б.** Утверждать независимость посредством местного самоуправления // Голос Украины, 1999, 20 августа.
2. **Паніна Н., Головаха Е. І.** Тенденції розвитку українського суспільства (1994–1997 рр.). Соціологічні показники (Таблиці, ілюстрації, коментар). – Київ: Інститут соціології, 1998.

□ □ □

The Formation of the Law-based State and the legal Consciousness

Dr., Assoc. prof. V. N. Karpunov

Institute for internal affairs of Lugansk, Ukraine

SUMMARY

The article deals with some legal organizing problems which are bound up with the efforts of Ukraine to create the social law-based state. One of them is the long tradition of the etatism which propagated and supported the primacy of a state against an individual. The exchange of this tradition is linked with the emancipation of the society from the exhaustive regulation of the social life executed by the state, with the state's inclination to serve for human rights. The effective measure for this aim – the development of the self-government in the all spheres of the social life because the self-government realising human rights is the mediator between people and the state. Human rights are the main criterion determining the progress and quality of changes of the state life in Ukraine. It is criticized that the norms for the protection of human rights which are recognized in the international agreement are in force in Ukraine if they are ratified by the legislator of Ukraine. Although the Ukrainian Constitution is directly applicable deed, it can be really applicable when the corresponding statute is

passed, and the latter – when the corresponding instructions are passed. The legal unfavourable consciousness of citizens and officials is recognized as the important obstacle creating the law-based state; it embraces the legal illiteracy, legal nihilism which mixes with the legal idealism. The creation of the law-based state is the combined problem while solving it Ukraine must overcome the economic crisis, social disturbances, the fall of the traditional ideals, the growth of the criminality, the legal nihilism and the abstract, whole covering criticism of law.

